

EWA DANOWSKA*
ŁUKASZ ROMANIUK**

„Reforma Szkolna” (1904, 1913) i jej twórca Adam Szymański

„Reforma Szkolna”, pismo wydawane przez Adama Szymańskiego, nosiło podtytuł: „Kwartalnik poświęcony reformie wychowania i nauczania”. Jego pierwszy tom ukazał się w 1904 r., a redaktor na tylnej okładce sformułował cele pisma:

Głównym zadaniem pisma jest rozszerzanie wśród naszego ogółu głębszych, szerszych pojęć wychowawczych i przygotowanie naszego społeczeństwa do niezbędnej Reformy Wychowania i Nauczania. – Będziemy starali się przekonać inteligencję naszą, że sprawa reformy wychowania i nauczania góruje ponad wszystkimi przejściami politycznymi i społecznymi interesami chwili.

Adam Szymański zaznaczył też, że pismo nie będzie sympatyzować z żadną partią, a konserwatysta czy postępowiec, jeżeli są ludźmi uczciwymi, mają na uwadze zapewnienie młodemu pokoleniu umysłowych i moralnych korzyści. Szanując osobiste przekonania czytelników, pismo będzie starało się dbać o właściwe nauczanie i kształtowanie charakterów młodzieży. Redaktor pozyskał dla swej idei grono ludzi, którzy przyrzekli dzielić się własną wiedzą i doświadczeniem na łamach pisma. Wymienione zostały 42 osoby, które obiecały udział w tym wydawniczym przedsięwzięciu¹.

„Reforma Szkolna” pozyskała znakomitych współpracowników, czołowych pedagogów polskich z różnych ośrodków kraju, m.in. Stanisława Karpowicza,

* Dr hab., Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Pracownia Rękopisów, 31-016 Kraków, ul. Sławkowska 17; Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Wydział Humanistyczny, Instytut Bibliotekoznawstwa i Dziennikarstwa, Zakład Historii Prasy i Książki, 25-509 Kielce, ul. Świętokrzyska 21D.

** Mgr, doktorant, Uniwersytet im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, Wydział Humanistyczny, 25-509 Kielce, ul. Świętokrzyska 21D.

¹ „Reforma Szkolna” 1904, t. 1, z. 1 i 2, tylna okładka.

Stefanię Sempołowską, Anielę Szycównę, Samuela Dicksteina, Julię Unschlicht-Bernsteinową i wybitnych reprezentantów różnych dziedzin nauki, jak Odo Bujwid czy Jan Boudouin de Courtenay².

Redakcja „Reformy Szkolnej” znajdowała się w Krakowie, przy ulicy Zyblikiewicza 7, na drugim piętrze. Redaktor informował, że prenumerata roczna pisma wynosi dwanaście, a półroczna sześć koron, natomiast w Warszawie odpowiednio sześć i trzy ruble³.

Wydawcą czasopisma było Towarzystwo „Zreformowanie Wychowania i Nacuczania”, a druku podjęła się Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego⁴.

Redaktor Adam Szymański zwrócił się do czytelników, na wstępie skromnie przepraszając za „pierwsze nieuniknione braki” czasopisma, obiecując że w kolejnym numerze dział sprawozdań z literatury polskiej i niemieckiej oraz dział bibliografii będą znacznie poszerzone. Zwrócił się z apelem o rozpropagowanie „Reformy Szkolnej”, bo nakład w wysokości 400 egzemplarzy, nawet rozprzedany, nie pokryje wszystkich wydatków⁵.

Warto przyrzeć się sytuacji na rynku czasopism pedagogicznych, głównie w zaborze austriackim. Periodyki tego typu powstały już na początku wieku XVIII, początkowo większość z nich nosiła charakter ogólny, później ulegały zróżnicowaniu w miarę rozwoju i specjalizacji nauk pedagogicznych⁶. W latach 1900–1914 stan polskiego czasopiśmiennictwa pedagogicznego wzbogacił się o 21 tytułów. W Krakowie istniało ich siedem, w Warszawie także siedem, we Lwowie – cztery, w Poznaniu, Samborze i Stanisławowie – po jednym. Jak widać, najwięcej czasopism pedagogicznych powstało w zaborze austriackim⁷. Według statystyki prasy w Galicji, w latach 1881–1910 ukazywało się ich z czasem coraz więcej, np. w 1881 r. – osiem tytułów, w 1890 – dziesięć, w 1900 – 17, a w roku 1910 – 21. Większość była efemerydami, ukazującymi się najwyżej przez rok lub dwa. Czasopisma pedagogiczne, jak wszystkie inne wydawnictwa, podlegały austriackiemu prawu prasowemu (ustawa z 17 grudnia 1862 r.). Przed rozpoczęciem wydawania periodyku wydawca miał obowiązek zawiadomić o tym władze bezpieczeństwa. Do obowiązków drukarza należało dostarczenie prokuraturze egzemplarza obowiązkowego przed rozpoczęciem kolportażu. W większych miastach powołano specjalnych urzędników prokuratury do wykonywania funkcji „policji sądowej w sprawach prywatnych”, a pisma ukazujące się wbrew przepisom prawa prasowego konfiskowano⁸. Jak wynika

² R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945*, Warszawa 1980, s. 240.

³ „Reforma Szkolna” 1904, t. 1, z. 1 i 2, tylna okładka.

⁴ Tamże.

⁵ A. Szymański, *Do Czytelników*, „Reforma Szkolna” 1904, t. 1, z. 1 i 2, s. 396.

⁶ F. Filipowicz, *Pojęcie i klasyfikacja czasopism pedagogicznych*, [w:] *Czasopiśmiennictwo pedagogiczne w Polsce Ludowej*, red. F. Filipowicz, Warszawa 1981, s. 16. Więcej o rozwoju polskiego czasopiśmiennictwa pedagogicznego, zob.: tenże, *Zarys rozwoju polskiego czasopiśmiennictwa pedagogicznego*, [w:] *Czasopiśmiennictwo pedagogiczne...*, s. 20–61.

⁷ F. Filipowicz, *Pojęcie i klasyfikacja...*, s. 35. Zob. też: J. Myśliński, *Studia nad polską prasą społeczno-polityczną w Zachodniej Galicji 1905–1914*, Warszawa 1970, s. 40–46.

⁸ J. Myśliński, *Prasa Galicji w dobie autonomicznej 1869–1918*, [w:] *Zarys historii prasy polskiej*, Warszawa 1972, t. 6, s. 11, 14–15.

z badań przeprowadzonych przez Andrzeja Garlickiego nie było jakichkolwiek zastrzeżeń cenzury wobec „Reformy Szkolnej”, w odróżnieniu np. od czasopism „Szkolnictwo” czy „Gazeta Szkolna”⁹.

Zainteresowanie pedagogiką w Galicji pojawiło się w drugiej połowie XIX w., kiedy dzięki odzyskaniu autonomii w 1867 r. stworzone zostały korzystne warunki do rozwoju poszczególnych dziedzin życia społecznego, w tym oświaty. Ożywiła się wówczas dyskusja nad koncepcją szkoły i nauczania, teorią i praktyką pedagogiczną. Różnorodne poglądy w tym zakresie, jak i popularyzacja wiedzy pedagogicznej, pojawiały się na łamach prasy, szczególnie w periodykach specjalistycznych, wśród których należy wymienić np. „Szkołę”, „Muzeum”, a od początków XX w. „Ruch Pedagogiczny”, „Czasopismo Pedagogiczne” czy „Reformę Szkolną”¹⁰. Rozwój czasopism pedagogicznych w Galicji trwał nieprzerwanie do 1914 r. W ostatnim dziesięcioleciu przed wielką wojną, kiedy to ukazywała się też „Reforma Szkolna”, wychodziło ponad 30 tytułów, a w samym roku 1914 – 25 tytułów¹¹.

Ignacy Chrzanowski zauważył, że pismo wychodzące w Królestwie Polskim – „Przegląd Pedagogiczny” miało zaledwie około sześciuset prenumeratorów, a i „Encyklopedia Wychowawcza” nie cieszyła się nadmiernym powodzeniem. Uważał, że „Reforma Szkolna – nowe czasopismo pedagogiczne, które pojawiło się w Galicji, jest potrzebne”¹².

Ważnym etapem w rozwoju galicyjskich czasopism pedagogicznych był okres po 1905 r., kiedy pod wpływem rewolucji w zaborze rosyjskim dokonała się radykalizacja życia politycznego. Powstał wówczas Krajowy Związek Nauczycielstwa Ludowego. Należy zaznaczyć, że Towarzystwo „Zreformowanie Wychowania i Nauczania”, jak i kilka podobnych doń stowarzyszeń, miało za cel poprawę sytuacji systemu oświaty, nauczania i wychowania. Właśnie wspomniane Towarzystwo było wydawcą „Reformy Szkolnej”. Wydawnictwa nie mające oparcia w żadnej instytucji najczęściej ulegały szybkiej likwidacji – np. siedem tytułów, tj. 17% czasopism galicyjskich, nie ukazywało się dłużej niż przez rok¹³.

Towarzystwo „Zreformowanie Wychowania i Nauczania” powstało we Lwowie, a zatwierdzone zostało przez C.K. Namiestnictwo 12 października 1902 r. Zgodnie z programem, Towarzystwo miało dążyć do przekształcenia wychowania domowego, szkolnictwa i pedagogiki tak, aby sprostać wymogom współczesności i rozwojowi nauki. Jego troską była nie liczba, ale jakość szkół, uważano, iż: „Dzisiaj europejskie szkoły nie wyrabiają charakterów, ale je paczą,

⁹ A. Garlicki, *Rodzaje konfiskat prasowych w Krakowie w latach 1900–1914*, „Przegląd Historyczny” 1963, t. 53, z. 3, s. 465–469.

¹⁰ A. Meissner, *Wkład Galicji w rozwój nauk pedagogicznych*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 3, *Nauka i oświata*, red. A. Meissner, J. Wyrozumski, Rzeszów 1995, s. 81.

¹¹ *Czasopisma pedagogiczne w Polsce*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993, s. 81.

¹² I. Chrzanowski, „Reforma Szkolna”, „Tygodnik Ilustrowany” 1905, nr 3, s. 42.

¹³ A. Meissner, *Polskie czasopisma pedagogiczne w Galicji*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 8, *Myśl edukacyjna w Galicji 1772–1918. Ciągłość i zmiana*, red. Cz. Majorek, A. Meissner, Rzeszów 1996, s. 139, 143. Zob. tabela: *Czasopisma pedagogiczne w Galicji*, s. 146–148.

nie rozwijają przyrodzonych zdolności, ale je przytłumiają...”, a „Rozdźwięk między życiem a szkołą potężnieje”. Wobec powyższego, Towarzystwo postanowiło zbierać i popularyzować wiadomości o usiłowaniach podejmowanych w innych krajach w celu zreformowania szkolnictwa. Cel ten miał być osiągnięty poprzez gromadzenie specjalistycznej biblioteki, wydawanie własnego organu prasowego oraz organizowanie odczytów, wykładów i wystaw. Podjęto się także nawiązania stałych stosunków z osobami i instytucjami zajmującymi się sprawą reformy nauczania i szkół. W zakresie działalności praktycznej starano się o zgromadzenie środków na założenie zreformowanej, wzorowej szkoły. Za ideał Towarzystwo uważało Komisję Edukacji Narodowej, która „wiele dobrego w swoim czasie uczyniła”, postanowiło też być gremium ponadpartyjnym. Organem prasowym Towarzystwa „Zreformowanie Wychowania i Nauczania” ustanowiono kwartalnik „Reforma Szkolna”, a na jego czele stanął Adam Szymański¹⁴.

Postać naczelnego redaktora „Reformy Szkolnej” jest bardzo interesująca. Urodził się 16 lipca 1852 r. w Hruszniewie, na Podlasiu. Był synem Jana, wójta tej wsi, trzydziestoletniego w chwili narodzin syna, którego ochrzczono 18 lipca w kościele parafialnym w Górkach, nadając mu imiona Adam Marian¹⁵.

Adam Szymański uczył się do gimnazjum w Siedlcach, studia prawnicze ukończył na Uniwersytecie Warszawskim. Współpracował jako nowelista z szeregiem czasopism, np. w latach 1873–1875 z „Opiekunem Domowym”, w 1877 r. z „Tygodnikiem Powszechnym”, w 1876–1877 r. z „Przeglądem Tygodniowym”, a także, również gdy przebywał na zesłaniu, z czasopismem „Kraj” (1877–1886)¹⁶.

Za swoją patriotyczną działalność został w latach 1877–1878 uwięziony w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej. Oskarżono go o udział w nielegalnym, tajnym ugrupowaniu politycznym, zarządzającym m.in. patriotyczne obchody, związanym z obozem narodowo-demokratycznym Romana Dmowskiego i Jana Ludwika Popławskiego. Była to założona przez Popławskiego i Szymańskiego w 1877 r. efemeryczna, jak się okazało, organizacja młodzieżowa „Związek Synów Ojczyzny”, powiązana z galicyjską „Konfederacją Narodu Polskiego”. Szymański został skazany na bezterminowe zesłanie na Syberię do Jakucka. Początkowo przebywał we wspomnianym mieście, od 1882 r. w Kireńsku i Bałagańsku. Był członkiem Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego. Od roku 1885 lub 1886 mógł przebywać, dzięki Lorisowi Melisowi, w europejskiej części Rosji, poza terenami dawnej Polski¹⁷.

Szymański zajmował się na Syberii badaniami etnograficznymi. Napisał szereg naukowych rozpraw poświęconych rdzennym mieszkańcom Syberii, publikowanych w czasopismach rosyjskich. Oddzielnie zostały wydane jego *Szkice* (1887–1890), a w nich cieszący się sporą popularnością *Srul z Lubartowa*, dru-

¹⁴ S. Karpowicz, *W sprawie reformy wychowania i nauczania*, „Ogniw” 1903, R. 1, s. 453–454.

¹⁵ Archiwum parafialne w Górkach, księga urodzonych 1846–1866, s. 85; w *Materiałach Redakcji Polskiego słownika biograficznego* w Krakowie.

¹⁶ Szymański Adam, [w:] *Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda*, t. 14, Warszawa 1903, s. 324.

¹⁷ J. Wągródzki, *Cytadela Warszawska – przedsionek Syberii*, „Zesłaniec” 2010, nr 43, s. 14–15; T. Kulak, *Popławski Jan Ludwik*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 27, Wrocław 1983, s. 608.

kowany uprzednio w tygodniku „Kraj” w 1885 r. Po powrocie z zesłania oddzielnie ukazały się jego prace: *Z jakuckiego Olimpu* (1910), *Aksinja* (1910), *Lew Tołstoj* (1911), *Głos w sprawie rapperswilskiej* (1911). Popularność zawdzięczał pełnym patriotyzmu opowiadaniom z życia zesłańców syberyjskich, psychologicznie odkrywczym, gdzie głęboki liryzm spletał się z naturalistyczną techniką opisu. Ich autor, posługujący się literackim pseudonimem Adam Lach, uzyskał renomę zdolnego prozaika¹⁸. Jego twórczość literacką stawiano na równi z dziełami Adolfa Dygasińskiego. Uważano, że wprowadził do literatury polskiej egzotyzm, zaprawiony patriotyzmem i pełnym właściwego umiaru liryzmem¹⁹.

W 1895 r. zamieszkał w Warszawie, w Krakowie osiedlił się w 1902 r. Tu przyjrzał się z bliska stosunkom szkolnym panującym w zaborze austriackim. Prowadził działalność pedagogiczną, objawiającą się redagowaniem „Reformy Szkolnej”, organu Towarzystwa „Zreformowanie Wychowania i Nauczania”, w działalności którego brał czynny udział. Z myślą o pracy wydawniczej zaczął gromadzić bibliotekę pedagogiczną, a w ciągu kilku lat powstał bardzo cenny księgozbiór, składający się, w chwili śmierci właściciela, z około 5000 tytułów²⁰.

Osobiście Szymańskiego znał Bronisław Piłsudski, także syberyjski zesłaniec i etnograf. W liście do Marii Żarnowskiej, wysłanym z Krakowa 27 października 1907 r. opowiadał, że był z wizytą u Szymańskiego, którego nazwał „zdziwaczalym”. Adam i jego żona Nadieżda ze Smeckich zajmowali wówczas czteropokojowe mieszkanie, byli raczej zamożni, a pan domu posiadał bogatą bibliotekę pedagogiczną, liczącą ponad 2000 tomów, w tym wiele rzadkich i drogiech dzieł. Piłsudski zastał rodzinę nad herbatą z samowara, spożywającą „kapustę z gara z bułkami”. Adama Szymańskiego określił jako przyjemnego i przyjaznego człowieka, natomiast jego syn, według określenia Piłsudskiego, to „wysuszony cień, słabe echo [...] ojca”²¹.

Zanim Adam Szymański zaczął wydawać „Reformę Szkolną”, opublikował *Odezwę*, w której szkołę w Galicji nazwał nędzną, „podobnie jak nędzne jest społeczeństwo”. Natomiast prasa kierowana do nauczycieli jest, według niego, nieudolna, braki te postara się wyeliminować „Reforma Szkolna”, stawiając sobie za cel pobudzenie społeczeństwa, przedstawianie najnowszych prądów w pedagogice i szkolnictwie na Zachodzie Europy oraz przeobrażanie planów i programów szkolnych na ziemiach polskich²².

¹⁸ Szymański Adam, [w:] *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna Wydawnictwa „Gutenberg”*, t. 17, Kraków [1929], s. 33; Szymański Adam, [w:] *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 11, Warszawa 1968, s. 291.

¹⁹ *Literatura współczesna (1863–1930)*, [w:] *Wielka ilustrowana encyklopedia...*, t. 13, Kraków [1929], s. 230.

²⁰ *Podręczna encyklopedia pedagogiczna*, oprac. F. Kierski, Lwów–Warszawa 1923, s. 554–555; L. Zarzecki, *Ś.p. Adam Szymański*, „Wychowanie w domu i szkole” 1916, R. 9, z. 8–9, s. 70, 84.

²¹ J. Staszczak, *Z nieznanych listów Bronisława Piłsudskiego do Marii Tarnowskiej*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN” 2003, R. 48, s. 367. Syn Adama Szymańskiego, Jan (1881–1953) odziedziczoną po ojcu bogatą bibliotekę pedagogiczną przewiózł do Warszawy. Uległa spaleni w Powstaniu Warszawskim w 1944 r.

²² W. Bawerczyk, „Towarzystwo zreformowania wychowania i nauczania” i jego organ: „Reforma Szkolna”, „Szkoła. Tygodnik pedagogiczny” 1905, R. 38, nr 8, s. 59–60.

Ukazanie się „Reformy Szkolnej” zauważyła redakcja „Muzeum”, dwumiesięcznika wydawanego we Lwowie przez Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych, zamieszczając stosowny do okoliczności artykuł. Napisano w nim:

Witamy w tem nowem piśmie tak bardzo pożądanego towarzysza broni w walce ze spaczonymi pojęciami społeczeństwa, towarzysza, który wytknął sobie może nieco odmienną drogę, ale którego cele są takie same jak nasze. Być może, że nie zawsze i nie we wszystkim będziemy się ze sobą godzili, ale wymiana myśli i przekonań ożywi nas tylko [...] My chcemy szkoły naprawiać, „Reforma” chce je „burzyć”²³.

Na podstawie pierwszego numeru „Reformy Szkolnej” zauważono usiłowanie wysunięcia na pierwszy plan dwu spraw: zaznajomienia czytelników z osiągnięciami pedagogiki zagranicznej oraz wykazania potrzeby reformy w nauczaniu religii. Redakcja „Muzeum” uznała początek nowego pisma za wielce obiecujący, zauważyła jego staranną szatę graficzną i wysoki poziom artykułów. Kurtuazyjnie wyraziła też nadzieję, że „Reforma Szkolna” będzie obecna na półkach szkolnych bibliotek, a także będzie cieszyć się poczytnością w gronie nauczycieli²⁴.

W pierwszym tomie „Reformy Szkolnej” Adam Szymański, chociaż nie był fachowym pedagogiem o akademickim wykształceniu, zamieścił aż trzy swoje artykuły: *Najlepszy Elementarz Świata. Znakomity Elementarz Polski Konrada Prószyńskiego (Promyka)*²⁵, w którym umiejętnie wykazał zalety elementarza, analizując jego treści, zasady i metody. Podkreślił, że uznany on został w Anglii za najlepszy na świecie, a na ziemiach polskich bywa zastępowany gorszymi publikacjami²⁶.

W artykule *Domy Ludowe. I. Pilna potrzeba głębszej oświaty wśród ludu*²⁷, Szymański wystąpił z pochwałą oświaty ludu, która podniesie jego poziom moralny, wydobędzie z nędzy oraz zacofania i postawi w rzędzie cywilizowanych narodów²⁸.

Trzeci artykuł jego autorstwa w tym tomie „Reformy Szkolnej”, to *Od redakcji. Nasze najbliższe zadania*²⁹. Przedstawił w nim aktualny stan oświaty i wychowania w Polsce na szerszym tle. Głosił ideę nowej pedagogiki i szukał związku wychowania z całym procesem życia narodowego. Raziła go obojętność ogółu wobec spraw wychowania, czego przyczynę upatrywał w dziedzictwie historii, w której chlubnym wyjątkiem była Komisja Edukacji Narodowej. Ostrze krytyki zwracał głównie ku Galicji, która – będąc w stosunkowo lepszym położeniu politycznym w porównaniu z innymi zaborami – robi zbyt mało dla spraw nauczania i wychowania³⁰. Uważał pedagogikę na naukę przyszłości, która – podobnie jak życie – musi ulegać stałemu rozwojowi w miarę postępu nauki. Jako naczelny redaktor zadeklarował troskę

²³ *Nowemu towarzyszowi broni*, „Muzeum” 1904, R. 20, s. 1060.

²⁴ Tamże, s. 1060–1061.

²⁵ „Reforma Szkolna” 1904, t. 1, s. 219–251.

²⁶ I. Chrzanowski, „Reforma Szkolna”, „Tygodnik Ilustrowany” 1905, nr 3, s. 43.

²⁷ „Reforma Szkolna” 1904, t. 1, s. 309–323.

²⁸ L. Zarzecki, *Ś.p. Adam Szamański...*, s. 71–72.

²⁹ „Reforma Szkolna” 1904, t. 1, s. 352–393.

³⁰ L. Zarzecki, *Ś.p. Adam Szamański...*, s. 72–75.

o ujawnianie stanowiska, jakie zajmuje środowisko nauczycielskie wobec szkoły, a także przedstawianie nowości w dziedzinie pedagogiki w innych krajach, pojawiających się na łamach różnych publikacji i w życiu³¹.

Ponadto w tym tomie „Reformy Szkolnej” znalazł się artykuł: *Początki reformy wychowania za czasów A. Wielopolskiego* autorstwa Piotra Chmielowskiego, gdzie autor omówił m.in. dokumenty z czasów Księstwa Warszawskiego dotyczące reformy szkół, np. przymusu szkolnego, organizacji szkół elementarnych, średnich i wyższych³². Wychowaniu religijnemu poświęcony jest tekst *Chrześcijaństwo i Katechizm. O nauce religii w szkołach galicyjskich* pióra Stanisława Witkiewicza³³, a także Marii Hornowskiej, pt. *Nauczanie religii w polskiej literaturze pedagogicznej*³⁴. Omówieniem tych artykułów zajął się Witold Barewicz, uważając podjęty przez nie problem za bardzo ważny, gdyż „nauka religii należy do rzędu najbardziej zniechęconych przedmiotów w szkole”, katechizm „odstręcza swoją treścią”, a sposób zaznajamiania uczniów z Pismem Świętym nie jest skuteczny. Zarówno Witkiewicz, jak i Hornowska odnotowują m.in. brak sensu nauczania tego przedmiotu w ramach programu szkolnego. Nauka ta bowiem jest oparta na pustych formułkach, sprawach drugorzędnych, zamiast przekazywania istoty chrześcijaństwa³⁵. Róża Centnerszwerowa opublikowała artykuł *O wspólnem obu pci kształceniu w Polsce*³⁶, gdzie podała przykłady istnienia takiego typu kształcenia, zwalczając uprzedzenie, że nie jest to zgodne z polskimi obyczajami³⁷. Ksiądz Józef Ciembroniewicz napisał *Jak zreformować naukę pedagogiki w seminariach nauczycielskich?*³⁸ Na łamach „Reformy Szkolnej” zamieszczono również autoreferat Tadeusza Korzona *O podręcznikach Historii Powszechnej*³⁹, gdzie zawartych zostało wiele trafnych spostrzeżeń, np. o braku należytego przygotowania uczniów w zakresie geografii i braku znajomości chronologii⁴⁰. Zgodnie z założeniami redakcji, zamieszczono też kilka przekładów artykułów obcojęzycznych, a mianowicie: *Zarys nauczania opartego na psychologii dziecka* autorstwa Pawła Lacombe, który przełożyła z języka francuskiego Łucja Hornowska⁴¹. Według poglądów Lacombe celem wychowania dziecka jest osiągnięcie tego, by stało się ono szczęśliwym człowiekiem, pożytecznym dla innych. Ważne jest rozwijanie umysłu, nauka rysunku, muzyki i przygotowanie do umiejętności chłonięcia informacji⁴². Wydrukowano także pracę Immanuela Kanta *O pedagogice* w przekładzie Jana Szymańskiego⁴³ oraz artykuł Wiktora Henriego,

³¹ I. Chrzanowski, „Reforma Szkolna”..., s. 42–43.

³² „Reforma Szkolna” 1904, t. 1, s. 1–21.

³³ Tamże, t. 1, s. 22–37.

³⁴ Tamże, t. 1, s. 99–186.

³⁵ W. Barewicz, „Towarzystwo zreformowania...”, nr 9, s. 68–69.

³⁶ „Reforma Szkolna” 1904, t. 1, s. 276–303.

³⁷ W. Barewicz, „Towarzystwo zreformowania...”, nr 10, s. 77.

³⁸ „Reforma Szkolna” 1904, t. 1, s. 304–308.

³⁹ Tamże, s. 83–98.

⁴⁰ W. Barewicz, „Towarzystwo zreformowania...”, nr 10, s. 77.

⁴¹ „Reforma Szkolna” 1904, t. 1, s. 38–82.

⁴² W. Barewicz, „Towarzystwo zreformowania...”, nr 10, s. 76.

⁴³ „Reforma Szkolna” 1904, t. 1, s. 187–218.

Stan współczesny pedagogii doświadczalnej, jej metody i zadania, który przełożył z rosyjskiego Adam Szymański⁴⁴. Ten drugi artykuł, jak podkreślił Witold Barewicz, ma znaczenie praktyczne, gdyż zaznajamia z metodą i warunkami wykonywania doświadczeń pedagogicznych w szkole⁴⁵. Ponadto Aniela Szygówna dokonała przeglądu literatury pedagogicznej francuskiej i angielskiej⁴⁶, a na końcu tomu zamieszczono *Wspomnienie* o Piotrze Chmielowskim (1848–1904), historyku literatury, profesorze Uniwersytetu Lwowskiego, członku Towarzystwa „Zreformowania Wychowania i Nauczania”⁴⁷. Końcowe karty „Reformy Szkolnej” zajmują reklamy – anonse wydawnicze: „Gazety Narodowej”, „Słowa Polskiego”, „Kurjera Lwowskiego”, „Ogniwa” i „Prawdy”⁴⁸.

Po pierwszym tomie „Reformy Szkolnej” (liczącym 396 stron), połączonych zeszytach 1 i 2, wydanym w 1904 r., nastąpiła długa przerwa, spowodowana chorobą Adama Szymańskiego – zakażeniem krwi z powodu ukąszenia przez muchę. Następnym tom ukazał się dopiero w 1913 r.⁴⁹

Według informacji podanej w artykule *Od Redakcji*, druk kolejnego, po dziesięcioletniej przerwie, tomu rozpoczęto w kwietniu 1911 r., a ukończono w czerwcu roku 1913. Redaktor Szymański napisał, że czasopismo będzie kontynuować podjęte założenia. Zaznaczył, że poprzedni tom pisma ukazał się w nakładzie 420 egzemplarzy i szybko został wyczerpany, co oznacza „że praca nasza odpowiedziała pewnym niewątpliwym potrzebom i życzeniom ogółu”. Zapowiedział, że trzeci tom pisma ukaże się w listopadzie 1914 r., toteż autorzy przesyłać powinni swoje artykuły do 1 marca 1914 r. Niestety, jak się okazało, kolejnego tomu już nie wydano.

Tom drugi „Reformy Szkolnej” był o 100 stron obszerniejszy niż poprzedni, licząc 496 stron. W porównaniu z poprzednim zawierał więcej, ale za to na ogół krótszych artykułów.

Adam Szymański zamieścił tam artykuł *Zmiana pojęć o znaczeniu nauki rysunków w szkole elementarnej*, uzupełniając wiadomości o najnowszy stan wiedzy i praktyki⁵⁰. Stanisław Witkiewicz dokończył swoją pracę pt. *Chrześcijaństwo i katechizm*⁵¹. Również dokończenie stanowiły prace Pawła Lacombe *Zarys nauczania opartego na psychologii dziecka*, w tłumaczeniu Łucji Hornowskiej⁵², Immanuela Kanta, *O pedagogice*, w przekładzie Jana Szymańskiego⁵³, jak i Wiktora Henriego, *Stan współczesnej pedagogii doświadczalnej, jej metody i zadania*, w tłumaczeniu z języka rosyjskiego przez Adama Szymańskiego⁵⁴. Na

⁴⁴ Tamże, s. 252–275.

⁴⁵ W. Barewicz, „Towarzystwo zreformowania...”, nr 10, s. 76.

⁴⁶ „Reforma Szkolna” 1904, t. 1, s. 324–351.

⁴⁷ Tamże, s. 394–395; I. Chrzanowski, *Chmielowski Piotr*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 342–344.

⁴⁸ „Reforma Szkolna” 1904, t. 1, s. nlb.

⁴⁹ L. Zarzecki, *Ś.p. Adam Szymański...*, s. 79.

⁵⁰ „Reforma Szkolna” 1913, t. 2, s. 380–457.

⁵¹ Tamże, s. 3–27.

⁵² Tamże, s. 28–81.

⁵³ Tamże, s. 180–204.

⁵⁴ Tamże, s. 250–306.

łamach „Reformy Szkolnej” zamieszczono ponadto artykuły: dr med. Józefy Joteyko, *Badanie zmysłów u dzieci w zastosowaniu do potrzeb szkolnych*⁵⁵, Piotra Chmielowskiego, *Ocena dzieła ks. dra Jana Ciemniewskiego „Poznanie i kształcenie charakteru”*⁵⁶, Józefa Ciembroniewicza, *Pedagogika doświadczalna a reforma szkół*⁵⁷, Księdza XX (Bronisława Markiewicza), *Łacina i grecki w szkołach średnich*⁵⁸, Natalii Zwejgbaumowej, *O przeciążeniu szkolnem*⁵⁹, Anieli Szycówny, *Definicje dzieci*⁶⁰, Leona Rzeszowskiego, *Nasze seminaria nauczycielskie. (Jakiej reformy wymagają koniecznie?)*⁶¹ czy o podobnej tematyce: J. N. Wasung, *O potrzebie reformy seminariów nauczycielskich w ogóle*⁶², a ponadto: Marii Ramułtowej, *Początkowa nauka rysunków i jej znaczenie pedagogiczne*⁶³. Maria Hornowska zamieściła z kolei artykuł pt. *Muzea i biblioteki pedagogiczne (rys historyczny)*⁶⁴, a dr Michalina Stefanowska omówiła *Pierwszy międzynarodowy Kongres pedagogiczny* (odbył się w Brukseli, w sierpniu 1911 r.)⁶⁵. Redakcja „Reformy Szkolnej” nie zaniedbała także zamieszczenia przekładu artykułu Teodora Roosevelta, *Wykształcenie uniwersyteckie i życie publiczne*, w tłumaczeniu Łucji Hornowskiej⁶⁶. Na końcu tomu zamieszczono przegląd pedagogicznej literatury francuskiej w opracowaniu Anieli Szycówny⁶⁷, znalazły się tam też sprawozdania i oceny dotyczące literatury polskiej wraz z wykazem książek nadesłanych do redakcji⁶⁸. Na sześciu nieliczbowanych stronach opublikowano reklamy i anonse czasopism tudzież wydawnictw książkowych.

Ukazaniu się kolejnego tomu „Reformy Szkolnej”, planowanemu na 1914 r., przeszkodził wybuch wojny światowej. Szymański, wraz z żoną i synem, wyjechał do Moskwy, gdzie zmarł 6 kwietnia 1916 r. w wieku 64 lat⁶⁹.

We wspomnieniu poświęconym Adamowi Szymańskiemu, L. Zarzecki napisał:

Jeden za drugim odchodzą od nas nasi lepsi ludzie, odchodzą w smutnej dobie przełomowej, gdy brzask lepszego jutra świtać zaczyna i rozrzedza się ciężka, dusząca mgła niewoli wiekowej⁷⁰.

⁵⁵ Tamże, s. 130–149.

⁵⁶ Tamże, s. 150–156.

⁵⁷ Tamże, s. 157–169.

⁵⁸ Tamże, s. 170–179.

⁵⁹ Tamże, s. 205–212.

⁶⁰ Tamże, s. 213–235.

⁶¹ Tamże, s. 236–249.

⁶² Tamże, s. 321–330.

⁶³ Tamże, s. 307–320.

⁶⁴ Tamże, s. 354–379.

⁶⁵ Tamże, s. 341–353.

⁶⁶ Tamże, s. 331–340.

⁶⁷ Tamże, s. 458–465.

⁶⁸ Tamże, s. 466–495.

⁶⁹ *Wielka encyklopedia powszechna PWN...*, s. 291; L. Zarzecki, *Ś.p. Adam Szymański...*, s. 84.

⁷⁰ L. Zarzecki, *Ś.p. Adam Szymański...*, s. 65.